

การบริหารจัดการระบบนิเวศเชิงพุทธในสังคมไทย

BUDDHIST ECOLOGY MANAGEMENT IN THAI SOCIETY

¹มาลินี เกลี้ยงล้ำ

¹Malinee Kianglam

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand.

malinee.k@ppetech.com

Received : May 1, 2022; Revised : June 21, 2022; Accepted : July 24, 2022

บทคัดย่อ

การบริหารจัดการระบบนิเวศเชิงพุทธในสังคมไทยนำพระพุทธเจ้าทรงใช้สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติเป็นอุปกรณ์ในการสอนธรรมชาติดั้งเดิมเป็นตัวอย่างในการใช้สอนธรรมะได้เป็นอย่างดีทั้งนี้เพราะธรรมชาติปราศจากมายาสามารถเปิดเผยให้เห็นความเป็นจริงได้รวดเร็ว เพราะพระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างใกล้ชิดนั้นมีเหตุผล เนื่องจากพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ โดยที่ สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นธรรมชาติที่มีอยู่และเป็นไปตามธรรมดาในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย และมนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยนั้น ชีวิตและการกระทำของมนุษย์ย่อมเป็นไปตามระดับความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย และทำให้เกิดผลตามระบบเหตุปัจจัยนั้นด้วยการทำให้คนสามารถทำให้ความขัดแย้งมีความหมายเป็นความประสานเสริมกลมกลืนซึ่งกันและกัน ทำให้เกิดความสมบูรณ์และดุลภาพ ซึ่งความสามารถของมนุษย์ที่พัฒนาแล้วจะประยุกต์เข้ากับปัญหาสภาพแวดล้อมทั้งหมดได้ ระบบการพัฒนาเศรษฐกิจ (Economic development) ซึ่งท่านใช้คำว่าพัฒนา โดยมีการนำวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเข้ามาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อสนองความมุ่งหมายทางเศรษฐกิจ ด้วยการดำเนินการเชื่อมโยงกับการพัฒนามนุษย์ (Human development) ระบบการพัฒนาคน ซึ่งท่านใช้คำว่า ภาวนา โดยการพัฒนาคนให้ครบทั้ง 3 ด้าน คือ ด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจและด้านปัญญา การนำเอาปัญญา (Wisdom) กับศีล (Ethics) มา

¹ นิสิต, หลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ประสานกัน โดยมีจิตใจ (Mental qualities) เป็นตัวเชื่อม ซึ่งจะนำไปสู่การสร้างจริยธรรม (พระธรรมปิฎก ระบบการพัฒนาสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีปัญหาที่เกิดจากปัจจัยสำคัญอันได้แก่ เรื่องประชากร ความร่อยหรอของทรัพยากรและเรื่องมลภาวะ

คำสำคัญ : การบริหารจัดการระบบนิเวศน์เชิงพุทธ, สังคมไทย

Abstract

Buddhist ecology management in Thai society employs the use of natural environment of the Buddha as a tool for teaching dharma. Using nature and trees is a good example of how to teach dharma because there is no illusion in nature which helps reveal reality quickly. Buddhism is a religion related to nature since all creatures exist in nature and are common in the causal relationship system. Humans are part of the causal relationship system. Therefore, human lives and actions correspond to the level of causal relationship producing results according to the system and enabling people to make the conflict meaningful with complementary harmony. This helps to complete each other resulting in integrity and balance. The developed human abilities can be applied to solve all environmental problems. For economic development system, the Buddha used the word “Development” as well as science and technology as a tool for economic development to serve all economic purposes by connecting them with human development. For human development system, the Buddha used the word *Bhavana* (prayer) to develop a person to complete all three aspects: behavioral, mental, and intellectual aspects by combining wisdom and ethics using mental qualities as a link leading to the creation of ethics, *Phra Dhammapidok*. For environmental development system, the problems from important factors include population, lack of resources, and pollution

Keywords: Buddhist ecosystem management, Thai society

บทนำ

สังคมไทย ในรอบ 4-5 ทศวรรษที่ผ่านมาที่มีการเร่งรัดและพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจไปตามแนวโน้มของอสังคตประเทศ ได้ส่งผลให้มีการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานต่อวิถีชีวิตของคนไทยทั่วไป ยิ่งในยุคปัจจุบันที่โลกกว้างไกลไร้พรมแดนจนกลายเป็นชุมชนหรือเหมือนเป็นหมู่บ้านอันเดียวกัน แทนที่ผู้คนในสังคมจะอยู่ร่วมกันด้วยดีโดยความสงบเรียบร้อยและปกติสุข แต่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั่วไปกลับปรากฏในทางตรงกันข้ามและดูจะรุนแรงกว่าเดิมด้วยซ้ำไป ผู้คนในยุคใหม่ยังมีจิตใจที่คับแคบ ต่างฝ่ายต่างแบ่งแยกและแก่งแย่งกันมากขึ้น แต่ละฝ่ายต่างมุ่งหาผลประโยชน์ให้แก่ตนและพรรคพวก มุ่งรักษาและเสริมอำนาจความยิ่งใหญ่ของตน ทะเลาะวิวาทกันและทำร้ายกันอย่างรุนแรงทั้งในระดับบุคคล ชุมชน และประเทศชาติ ทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า “โลกสากล แต่คนยิ่งสาครรรจ์” ผลจากการใช้แนวทางการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแก่สังคมไทยอย่างมากในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม สังคมและสิ่งแวดล้อม อีกทั้งกระบวนการของความเปลี่ยนแปลงมีความสลับซับซ้อนจนยากที่จะอธิบายในเชิงสาเหตุและผลลัพธ์ได้ เพราะการเปลี่ยนแปลงทั้งหมดต่างเป็นปัจจัยเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน สำหรับผลของการพัฒนาในด้านบวกนั้น ได้แก่ การเพิ่มขึ้นของอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ความเจริญทางวัตถุ และสาธารณูปโภคต่างๆ ระบบสื่อสารที่ทันสมัย หรือการขยายปริมาณและกระจายการศึกษาอย่างทั่วถึงมากขึ้น แต่ผลด้านบวกเหล่านี้ส่วนใหญ่กระจายไปถึงคนในชนบทหรือผู้ด้อยโอกาสในสังคมน้อย แต่ว่า กระบวนการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้เกิดผลลบติดตามมาด้วย เช่น การขยายตัวของรัฐเข้าไปในชนบท ได้ส่งผลให้ชนบทเกิดความอ่อนแอในหลายด้าน ทั้งการต้องพึ่งพิงตลาดและพ่อค้าคนกลางในการส่งสินค้าทุน ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และการรวมกลุ่มกันตามประเพณีเพื่อการจัดการทรัพยากรที่เคยมีอยู่แต่เดิมแตกสลายลง ภูมิความรู้ที่เคยใช้แก้ปัญหาและสั่งสมปรับเปลี่ยนกันมาถูกกลืนเลือนและเริ่มสูญหายไป (จิรกิตต์ภณ พิริยสุวัฒน์ และคณะ, 2561: 1-2.)

แนวคิดนิเวศวิทยาในทางพระพุทธศาสนานั้นมองว่า สรรพสิ่งทั้งหลายในโลกล้วนมีความสัมพันธ์ต่อกันและกัน สิ่งมีชีวิตย่อมมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมรอบข้างทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต เพื่อให้เกิดการดำรงอยู่ที่มีความสมดุลตามธรรมชาติ และมองว่าสรรพสิ่งในตัวเองและสิ่งรอบข้างนั้นเป็นส่วนหนึ่งขององค์ประกอบต่างๆ ที่มาบรรจบกันแล้วก่อรูปและสร้างกระบวนการจนเป็นข่ายใยชีวิตที่ปรากฏอัตลักษณ์หรือภาพแห่งความเคลื่อนไหวที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ สรรพสิ่งในตัวเองและสิ่งต่างๆ ในโลกและสากลจักรวาลนั้น เกิดขึ้นด้วยการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันไม่มีสิ่งใดจะเกิดขึ้นอย่างโดดเดี่ยว ทุกสิ่งมีที่มา มีที่ไป มีเหตุ มีปัจจัย เมื่อเหตุและปัจจัยเกิดขึ้นพร้อมกัน

อย่างเกื้อกูล ย่อมเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดสิ่งใหม่ และสิ่งใหม่ก็สร้างเส้นทางการเชื่อมโยงกับสิ่งเก่าและสรรพสิ่งอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ทุกอย่างเป็นกระบวนการที่โยงใย สลับซับซ้อน เป็นเครือข่ายที่เชื่อมโยงจากสิ่งเล็กๆ และภายในสิ่งเล็กๆ ก็มีการเกาะเกี่ยวกันอย่างน่าอัศจรรย์ เนื่องจากทุกครั้งที่มีการตอบสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบัน ต้องมีการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะส่งผลกระทบต่ออนาคต การพัฒนาที่ยั่งยืนจึงเป็นแนวคิดในการแก้ปัญหา โดยการพยายามอนุรักษ์ธรรมชาติไว้ในลักษณะที่เป็นส่วนรวมหรือมหภาค คือ หากมีความจำเป็นที่จะต้องดำเนินการให้กระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมในทีใดทีหนึ่ง ก็จะต้องเสริมสร้างคุณภาพสิ่งแวดล้อมในที่อื่นๆ เป็นการชดเชยเพื่อให้ในแง่มหภาคของคุณภาพสิ่งแวดล้อมคงอยู่ได้ดั้งเดิมในด้านการดำรงอยู่ของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายนั้นพระพุทธรองค์ตรัสว่าขึ้นอยู่กับธรรมชาติ คือ ระบบสิ่งแวดล้อมหากระบบนิเวศที่เป็นที่อยู่สูญเสียไปเมื่อไรชีวิตของมนุษย์และสัตว์ก็ไม่สามารถดำรงอยู่ได้เช่นกัน ธรรมชาติสามารถจะอยู่ได้โดยไม่มีมนุษย์ แต่มนุษย์จะมีชีวิตอยู่ไม่ได้หากปราศจากธรรมชาติ ด้วยเหตุที่พระองค์ทรงรู้จักและเข้าใจระบบนิเวศเป็นอย่างดีนี้เอง จึงมีหลักธรรมคำสอนหลายประการเพื่อให้มนุษย์หรือพระสงฆ์สาวกมีการดำรงอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างเหมาะสม ให้มีการจัดการและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเพื่อให้สาวกของพระองค์ได้สำนึกในคุณและเห็นความสำคัญของธรรมชาติ ในการที่จะได้ช่วยกันรักษาปัจจัยทางธรรมชาติไว้อย่างเหมาะสม นอกจากนี้ทรัพยากรธรรมชาติที่ร่อยหรอและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็ว มีภาวะขยะล้นเมือง และการบริหารจัดการน้ำยังไม่เป็นระบบโครงข่ายที่สมบูรณ์ ในขณะที่ความเสี่ยงและผลกระทบที่เกิดจาก สภาพภูมิอากาศผันผวน มีความรุนแรงมากขึ้น ทำให้กฎเกณฑ์ และกฎระเบียบของสังคมที่เกี่ยวกับการใช้ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีความเข้มงวดมากขึ้น ซึ่งส่วนหนึ่งสะท้อนถึงปัญหาการจัดการภาครัฐที่ขาดประสิทธิภาพเพราะการบริหารจัดการยังขาดเอกภาพ และการปฏิรูปกฎหมายเพื่อพัฒนาประเทศยังล่าช้า (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการ, 2560: 5-6) การสร้างความมั่นคงของฐานทรัพยากรธรรมชาติและยกระดับคุณภาพสิ่งแวดล้อม เน้นการรักษาและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ เพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ สนับสนุนการเติบโตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และคุณภาพชีวิตของประชาชน เร่งแก้ไขปัญหาวิกฤตสิ่งแวดล้อม เพื่อลดมลพิษที่เกิดจากการผลิต และการบริโภคพัฒนาระบบบริหารจัดการที่โปร่งใสเป็นธรรม ส่งเสริม การผลิต และการบริโภคที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เร่งเตรียมความพร้อมในการลดการปล่อยก๊าซเรือนกระจกและเพิ่มขีดความสามารถในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ รวมทั้งบริหารจัดการเพื่อลดความเสี่ยงด้านภัยพิบัติทางธรรมชาติ สถานการณ์ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ฐานทรัพยากรธรรมชาติ ลดลงและเสื่อมโทรมเนื่องจากการใช้ประโยชน์เกินกว่าศักยภาพในการฟื้นตัวของระบบนิเวศ การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำยังขาดกระบวนการมีส่วนร่วมและการวิเคราะห์

ประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม สังคม และเศรษฐกิจก่อนดำเนินการอย่างเป็นระบบ ขณะเดียวกันการเข้าถึงและการจัดสรรการใช้ประโยชน์ ทรัพยากรธรรมชาติยังไม่เป็นธรรม ก่อให้เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำ ความขัดแย้ง และข้อพิพาทในระดับพื้นที่ ระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชนและชุมชน นอกจากนี้ยังมีปัญหามลพิษที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของ ประชาชน และต้นทุนทางเศรษฐกิจ และก่อให้เกิดรูปแบบการผลิต และการบริโภคที่ไม่ยั่งยืน

การพัฒนาของประเทศ ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาในด้านใดก็ตาม ผลลัพธ์สุดท้ายในด้านลบ มักจะตกอยู่กับชุมชนท้องถิ่น แต่ด้านบวกซึ่งเป็นเป้าหมายสำคัญของรัฐบาล กลับถึงมือชุมชน ชนบท ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศค่อนข้างจำกัด เพราะกระบวนการของการพัฒนาเหล่านั้น ให้ความสำคัญหรือนำหนักกับการเปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมน้อยมากและบางกรณีการมีส่วนร่วมที่เปิดให้ก็มักจะเป็นช่วงปลายของโครงการหรือใกล้จบโครงการแล้ว จนชุมชนไม่อาจจะ เตรียมตัวเตรียมใจรับสถานการณ์ได้ทัน เพราะเนื่องมาจากขาดองค์ความรู้ ข้อมูล และทักษะ ที่พร้อมจะรับผลพวงอันเกิดจากการพัฒนาได้ แทนที่การพัฒนาจะเป็นประโยชน์ แต่กลับเป็นผลเสีย แก่คนหมู่มากในชุมชน ซึ่งถือว่าการพัฒนาแบบไม่ยั่งยืน

การบริหารจัดการระบบนิเวศน์เชิงพุทธในสังคมไทย

ในสมัยพุทธกาลพระพุทธเจ้าทรงใช้สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติเป็นอุปกรณ์ในการสอน ธรรมธรรมชาติและต้นไม้เป็นตัวอย่างในการใช้สอนธรรมะได้เป็นอย่างดีเพราะธรรมชาติ ปราศจากมายาสามารถเปิดเผยให้เห็นความเป็นจริงได้รวดเร็ว เช่นใบไม้เปลี่ยนสีจากเขียวเป็น เหลืองแล้วร่วงหล่นพระองค์ก็หยิบยกยกขึ้นมาสอนในเรื่องของอนิจจังคือความไม่เที่ยง จากการที่ พระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างใกล้ชิดนั้นมีเหตุผล เนื่องจากพระพุทธศาสนาเป็น ศาสนาที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ นับตั้งแต่สมัยอดีตกาลครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่หลักธรรม คำสอนโดยที่พระองค์ทรงยึดธรรมชาติโดยเฉพาะป่าไม้หรือต้นไม้เป็นแนวทางในการสอน เช่น กฎ ของธรรมชาติ ดังที่ได้ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและตลอดจนหลักฐานประวัติศาสตร์ทาง พระพุทธศาสนาต่างแนวคิดพื้นฐานของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับธรรมชาติมีหลายลักษณะ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าหรือคนกับต้นไม้จำนวนมากและได้นิยามความหมายคำว่า “ป่า” คือ ป่าหมายถึงป่าไม้อันเป็นพืชพันธุ์ไม้ทางธรรมชาติ ที่ไกลนอกเมืองออกไป”(อภ.วิ. (ไทย) 35/528/394) อีกนัยหนึ่ง “ป่า” มีความหมายเชิงอุปมาอุปมัยในทางธรรม ซึ่งพระพุทธเจ้าทรง เปรียบเทียบป่าเหมือนกิเลส ดังพุทธพจน์ที่ว่า “เราไม่ได้ทำงานอะไรในป่าหรอก ป่าคือกิเลสอันเป็น ข้าศึกถูกรวดรอนรากเหง้าหมดแล้วเราไม่มีป่าคือกิเลส ปราศจากลูกศรคือกิเลส ละความไม่ยินดีอยู่

ในป่าแต่ผู้เดียว” (ส.ส. (ไทย) 15/203/284) และได้มีคำอธิบายเพิ่มเติมว่าปากก็คือกิเลส “ราคะชื่อว่า กิเลสตั้งป่า โทสะชื่อว่ากิเลสตั้งป่า โมหะชื่อว่ากิเลสตั้งป่า”(ขุ.จ. (ไทย) 30/901/348) แนวทางในการสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเกิดจากธรรมชาติของชาวพุทธซึ่งมาจากการพื้นฐานของการเข้าใจในธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรอบตัวและในทางพระพุทธศาสนานั้นมองว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติถ้าหากธรรมชาติถูกทำลาย มนุษย์จะไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ เมื่อมนุษย์เบียดเบียนธรรมชาติก็เท่ากับเบียดเบียนตนเอง จากพุทธทศนะสรรพสิ่งมีความเป็นอยู่ขึ้นอยู่แก่กันและกันสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทางธรรมชาติเกิดขึ้นตามกฎของปฏิจจสมุปบาท การแสดงอาการสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลายว่าสัมพันธ์ซึ่งกันและกันเป็นกระแส ไม่มีอะไรไม่มีอิทธิพลเหนือสิ่งใด เพราะต่างก็อาศัยซึ่งกันและกัน เป็นกระบวนการแห่งการเกิดและดับไปแห่งความทุกข์ หากมองปัญหาตามแนวทางพระพุทธศาสนา ความทุกข์ทั้งหลายในโลกที่เกิดขึ้นทั่วไปนั้น มักจะมาจากการฝ่าฝืนความจริงตามหลักธรรมชาติของมนุษย์ ในทัศนะของพระพุทธศาสนานั้น ชีวิตเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติเป็นกระบวนการธรรมดาที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ซึ่งประกอบด้วยส่วนต่างๆ มารวมกัน เช่นชีวิตมนุษย์ประกอบด้วยส่วนต่างๆ อยู่ 5 ส่วน คือ

1. รูปร่าง (Corporeality) หมายถึง รูปร่าง ร่างกายสสารและพลังงานทั้งหลาย ส่วนประกอบของรูปร่างทั้งหมดรวมไปถึงลักษณะคุณสมบัติกิจกรรมทั้งหลาย
2. เวทนา (Sensation) ได้แก่ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือความรู้สึกเฉยๆไม่สุขไม่ทุกข์ อารมณ์ความรู้สึกที่เกิดจากประสาทสัมผัสความรู้สึกต่อสิ่งที่เกิดขึ้นรับรู้ เมื่อมีสิ่งมาสัมผัสกระทบก็จะเกิดความรู้สึกสบายใจ ไม่สบายใจ ถูกใจ ผิดใจ ชื่นชมยินดี เจ็บปวดทรมาน ร้าว เช่น คนเรามองเห็น
3. สัญญา (Perception) คือการกำหนดได้จำได้ รู้จัก จำได้รู้จักอารมณ์ต่างๆ ทั้งหลาย กำหนดอาการเครื่องหมายลักษณะต่างๆ กำหนดจดจำรูป เสียง กลิ่น รส สิ่งที่มากระทบสัมผัสได้
4. สังขาร (Mental or volitional activities) หมายถึง สภาพที่ปรุงแต่งจิตให้ดี-ชั่ว หรือเป็นกลางๆ ไม่ดี-ไม่ชั่ว ปรุงแต่งแนวความคิดและพฤติกรรมในการกระทำ กระบวนการของชีวิตทางสังคมเป็นลักษณะบุคลิกภาพคุณภาพของจิตอันเกิดจากการศึกษาฝึกฝนอบรมพัฒนาจิตอันมีผลต่อพฤติกรรมกระทำแสดงออกของมนุษย์ สภาพปรุงแต่งจิตให้คิดเป็น ทำถูกต้องอยู่ใต้อิทธิพลธรรมปรุงแต่งจิตให้คิดไม่เป็น ทำไม่ดี ไม่มีคุณธรรม เช่น มีปัญญาความคิดความเชื่อ มีความโง่งม ง่ายมีความเมตตา กรุณา ปราณี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีความโลภอยากได้ เห็นแก่ตัวไม่เสียสละ เป็นต้น คนจะดำเนินชีวิตทางสังคมมีปัญหาหรือไม่มีปัญหา ก็เพราะคุณภาพของจิต (เจตนา คือ ความตั้งใจจริง) ที่ผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคมหรือกระบวนการศึกษาเรียนรู้ เป็นแรงกระตุ้นจิตใจหรือเป็นแกนนำในการกระทำแสดงพฤติกรรมทั้งหลาย

5. วิญญาณ (Consciousness) ได้แก่ความรู้แจ้งอารมณ์ รับทราบแล้วเก็บอารมณ์ ความรู้สึกเอาไว้ รับทราบเหตุการณ์เรื่องราวภายนอกที่มากกระทบผ่านเข้ามา แล้วเก็บบันทึก เหตุการณ์เรื่องราวเหล่านั้นเอาไว้ เช่น ได้เห็น ได้ยิน ได้ศึกษาอะไร ก็เก็บบันทึกทรงจำสิ่งนั้นเอาไว้ บุคคลเก็บสะสมอะไรเอาไว้มากๆ สิ่งนั้นก็จะเป็นนิสัยและอุปนิสัยของเขา เก็บสะสมความเมตตา หรือความโกรธเอาไว้ เมื่อมีอะไรมากกระทบ ก็จะแสดงอาการอารมณ์นั้นออกมา จะเห็นว่า คนบางคนสุขุมเยือกเย็นหนักแน่นมั่นคงดูขุนเขา (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546: 162)

องค์ประกอบ 5 ส่วนนี้ รูปก็คือรูปร่างกาย ส่วนเวทนา สัญญาและสังขารจัดเป็นวิญญาณ หรือจิต (กายกับจิต) เป็นเหตุปัจจัยอาศัยกันเกิดขึ้นเป็นกระบวนการชีวิต ชีวิตก็คือธรรมชาติหรือ ธรรมดาของเหตุปัจจัยและเป็นไปตามเหตุผลของมัน ไม่ขึ้นอยู่กับผู้สร้างผู้มีอำนาจบันดาลให้เป็นไป ตัวของเราเท่านั้นที่จะสร้างบันดาลให้เป็นไปตามเหตุปัจจัย กายและจิตจะทำงานประสานและ สัมพันธ์กันไปตามหน้าที่ ชีวิตจึงจะดำเนินไปได้ กล่าวโดยย่อ พระพุทธศาสนามองเห็นชีวิต มนุษย์ ประกอบด้วย 2 ส่วนใหญ่ๆ คือ กายกับจิต จิตเป็นใหญ่เป็นหัวหน้า จิตสำคัญกว่ากาย ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนเกิดจากจิต เพราะสาระสำคัญของพระพุทธศาสนา คือการนำเอาความรู้ใน ธรรมชาติและกฎธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ สนองจุดหมายที่เราต้องการด้วยการพัฒนามนุษย์ให้ สมบูรณ์ มนุษย์จำเป็นต้องพึ่งพิงอาศัยทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงอยู่ ซึ่งเป็นหลักการหนึ่ง ที่ แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนายอมรับถึงความจำเป็นของธรรมชาติและสิ่งมีชีวิตชนิดอื่น ๆ ล้วน เป็นการมองในลักษณะที่มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน ฐานะของมนุษย์กับสิ่งมีชีวิตชนิดอื่นไม่มีสิ่งใด อยู่สูงกว่าและมีอำนาจเหนือกันและกัน ซึ่งการปฏิบัติธรรมในความหมายของพระพุทธศาสนา เปรียบเสมือนการเข้าถึงธรรมชาติอันเป็นภายในของมนุษย์หรือเป็นการฝึกมนุษย์เพื่อให้มีความ เข้าใจต่อโลกธรรมชาติตามความเป็นจริง หลักธรรมคำสอนที่บอกถึงทัศนะของพระพุทธศาสนาที่มี ต่อโลกธรรมชาติดีก่อให้เกิดกฎเกณฑ์ที่มีความเกี่ยวเนื่องกับการให้คุณค่าของธรรมชาติในลักษณะที่ จะทำให้เกิดพฤติกรรมในการอนุรักษ์ คือ ปฏิบัติสมุปปาต กล่าวถึงลักษณะความเป็นจริงของโลก โดยตรง การปฏิบัติต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็คือแนวคิด 2 ประการ ซึ่งได้แก่ แนวคิดพิชิตธรรมชาติการเป็นนายเหนือธรรมชาติ และแนวคิดแบบเอื้ออาทรต่อธรรมชาติ โดยถือว่า มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติและต้องดำเนินชีวิตให้เอื้ออาทรสอดคล้องกับธรรมชาติ เมื่อธรรมชาติถูกทำลายมนุษย์ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติย่อมได้รับผลกระทบทั้งในทาง ส่วนตัวและโครงสร้างอย่างแน่นอน ดังนั้น มนุษย์ ธรรมชาติและสังคมต้องสัมพันธ์กันจะเห็นได้จาก ในพระพุทธศาสนานี้ยอมรับสรรพสิ่งและสรรพชีวิตล้วนเสมอภาคกัน

พระพุทธศาสนาเห็นว่า มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ จะต้องดำเนินชีวิตให้สอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมชาติ ความวิบัติเกิดขึ้นทันทีที่มนุษย์แยกตัวออกจากธรรมชาติ เกิดความหลงตนว่า เหนือกว่าและสามารถครอบครองธรรมชาติได้

ปฏิจจนสมุปบาทเป็นหลักธรรมที่พระพุทธศาสนาพยายามชี้ให้มนุษย์ได้เห็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติโดยตรงเพื่อให้เห็นถึงความเกี่ยวเนื่องกันระหว่างสิ่งมีชีวิตทุกชนิด และโลกภายนอกในพุทธทัศนะจึงเป็นเพียงความไม่มีตัวตนที่แท้จริงแต่ก็สามารถดำรงอยู่ได้เพราะประกอบด้วยส่วนต่างๆ อันเป็นเหตุปัจจัยเกื้อกูลกัน ดังนั้นการที่เราจะทำลายส่วนหนึ่งส่วนใดของโลกธรรมชาติ จึงนับว่าเป็นการกระทำให้ระบบดุลยภาพของโลกสูญเสียไป เพราะทุกส่วนมีความสำคัญเท่าเทียมกันที่จะทำให้โลกเกิดความสมบูรณ์ กฎเกณฑ์นี้เป็นความจริงที่อยู่คู่กับระบบต่างๆ ในโลกธรรมชาติโดยมีความเป็นสากลมาพร้อมกับการเกิดโลก คือ ไม่มีสิ่งใดที่ไม่ขึ้นต่อหลักการนี้ ดังพระพุทธพจน์ตอนหนึ่งว่า

เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร	เพราะสังขารเป็นปัจจัย	จึงมีวิญญาณ
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป	เพราะนามรูปเป็นปัจจัย	จึงมีสฬายตนะ
เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ	เพราะผัสสะเป็นปัจจัย	จึงมีเวทนา
เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา	เพราะตัณหาเป็นปัจจัย	จึงมีอุปาทาน
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ	เพราะเวทนาเป็นปัจจัย	จึงมีตัณหา
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน	เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย	จึงมีภพ
เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ	เพราะชาติเป็นปัจจัย	จึงมีชรา

มรณะ โสกะปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส (วิ.ม. (ไทย) 4/1/1-6)

นอกจากนี้ปฏิจจนสมุปบาทยังถูกนำมาอธิบายให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างสรรพสิ่งทั้งหลายที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมโดยการแสดงออกเป็นกฎของธรรมชาติต่าง ๆ คือกฎของความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล กฎธรรมชาติฝ่ายอนินทรีวัตอันรวมถึงพันธกรรมของสิ่งมีชีวิตต่างๆ กฎการทำงานของจิตและกรรมซึ่งมีความเกี่ยวเนื่องเป็นพิเศษกับความทุกข์และความสุขของชีวิต เพื่อให้เห็นความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงเป็นเหตุเป็นผลถึงกัน กล่าวคือ ปฏิจจนสมุปบาทจึงเป็นสังขธรรมในธรรมชาติที่พระพุทธเจ้าพยายามนำเสนอ เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการต่างๆ ทั้งในโลกธรรมชาติภายนอกและธรรมชาติภายในของมนุษย์นั่นเอง

พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนที่มุ่งให้มนุษย์เกิดความตระหนักและให้รู้ด้วยตัวเองในฐานะที่เป็นสิ่งเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับธรรมชาติและต้นไม้และป่าไม้ ยังทรงเน้นให้ลงมือปฏิบัติเพื่อการเรียนรู้เกิดผลสำเร็จเป็นรูปธรรมขึ้นมา ต้นไม้เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีลักษณะทางกายภาพและมีการเปลี่ยนแปลงได้ เช่นเดียวกับมนุษย์ที่ให้เห็นภาวะที่เกิดขึ้นและมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาตาม

หลักธรรมต่างๆ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเกี่ยวข้องกับป่าและต้นไม้มาโดยตลอด ซึ่งเป็นประสบการณ์ผ่านมิติที่พระองค์ได้ดำเนินผ่านคำสอนทางศาสนา ดังที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ตอนหนึ่งที่เวทดารำพึงว่าป่าร้องครวญครางน่ากลัว พระพุทธเจ้าตรัสว่า ดังที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ตอนหนึ่งที่เวทดารำพึงว่าป่าร้องครวญครางน่ากลัว พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ป่าร้องครวญครางนั้นเป็นความยินดีแก่พระองค์ (ส.ส. (ไทย) 15/32-33/10) และอีกตอนหนึ่ง พวกนวกกรรมิกพราหมณ์ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า “อยู่ป่าคนเดียวได้เพราะความยินดีอะไร” พระองค์ตรัสตอบว่า “เพราะเราถอนรากเหง้าป่า คือกิเลสเสียแล้ว” (ส.ส. (ไทย) 15/705-708/250-251)

จะเห็นได้ชัดเจนว่าพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมในแต่ละครั้งนั้นส่วนใหญ่พระองค์ทรงหยิบยกลักษณะประสบการณ์มาเป็นแนวทางในการสอนธรรม เช่น สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่น่าชื่นชม นำเปื้อนภัยควรคลายกำหนดเช่นเดียวกับ พืชคาม ภูตคาม ป่าไม้ใหญ่ย่อมเหยี่ยวเฉาเป็นอยู่ไม่ได้ ฉันทสังขารก็ฉันทนั้น (อง.สตตก. (ไทย) 23/63/101-105) ซึ่งเป็นหลักธรรมที่เชื่อมโยงกับป่าไม้หรือต้นไม้อย่างแนบแน่น นอกจากลักษณะทางกายภาพของต้นไม้แล้วยังมีธรรมชาติของสิ่งมีชีวิตที่ต้องเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลาด้วย พระพุทธศาสนายังสอนให้มองพืชและสัตว์ทั้งหลายด้วยเมตตา และความเมตตาตนเองถือเป็นความรู้สึที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนา โดยการมองทุกสิ่งทุกอย่างว่าเป็นสรรพสัตว์ผู้อยู่ร่วมโลกเดียวกันจะต้องมีความเข้าใจหลักความเป็นจริงทางธรรมชาติตามกฎแห่งกฎจจสมุปบาท คือ การเกิด ดับ ซึ่งถือเป็นสภาวะธรรมของธรรมชาติที่ทำให้มนุษย์มีทัศนคติที่ถูกต้องในการพัฒนาตนเอง พระพุทธศาสนาให้มองธรรมชาติเป็นสภาพแวดล้อมที่งดงามน่ารื่นรมย์ ซึ่งถือเป็นปัจจัยที่สนับสนุนให้มนุษย์อยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างมีความสุข

แนวคิดพื้นฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธ พระพุทธศาสนา มองว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นธรรมชาติที่มีอยู่และเป็นไปตามธรรมดาในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย และมนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยนั้น ชีวิตและการกระทำของมนุษย์ย่อมเป็นไปตามระดับความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย และทำให้เกิดผลตามระบบเหตุปัจจัยนั้นด้วย มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้เป็นสัตว์ที่พัฒนาได้ ซึ่งแนวคิดรากฐานที่สำคัญที่สุด การเกิดระบบจริยธรรมในพระพุทธศาสนาก็เพราะหลักการสำคัญนี้ คือจริยธรรมจึงมีความหมายเท่ากับการศึกษา เมื่อมนุษย์พัฒนาแล้วก็สามารถเข้าถึงอิสรภาพและความสุขที่เกิดจากภายในของมนุษย์เองได้จริง ศักยภาพของการพัฒนา คือการทำให้คนสามารถทำให้ความขัดแย้งมีความหมายเป็นความประสานเสริมกลมกลืนซึ่งกันและกัน ทำให้เกิดความสมบูรณ์และคุณภาพ ซึ่งความสามารถของมนุษย์ที่พัฒนาแล้วจะประยุกต์เข้ากับปัญหาสภาพแวดล้อมทั้งหมดได้

ระบบการพัฒนาเศรษฐกิจ (Economic development) ซึ่งท่านใช้คำว่าพัฒนา โดยมี การนำวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเข้ามาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อสนองความมุ่ง หมายทางเศรษฐกิจ ด้วยการดำเนินการเชื่อมโยงกับการพัฒนามนุษย์ (Human development)

ระบบการพัฒนาคน ซึ่งท่านใช้คำว่า ภาวนา โดยการพัฒนาคนให้ครบทั้ง 3 ด้าน คือ ด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจและด้านปัญญา การนำเอาปัญญา (Wisdom) กับศีล (Ethics) มา ประสานกัน โดยมีจิตใจ (Mental qualities) เป็นตัวเชื่อม ซึ่งจะนำไปสู่การสร้างจริยธรรม (พระ ธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546: 182)

ระบบการพัฒนาสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีปัญหาที่เกิดจากปัจจัยสำคัญอันได้แก่ เรื่องประชากร ความร่อยหรอของทรัพยากร และเรื่อง มลภาวะ

การพัฒนาจึงต้องมีปัจจัยฝ่ายตัวมนุษย์เป็นหลัก เพราะลักษณะของมนุษย์ที่มีศักยภาพ สามารถพัฒนาได้ดีเยี่ยม เรียกว่า ความสามารถที่จะวิวัฒน์ (Evolvability) พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546: 186) มนุษย์จึงต้องเข้าแทรกกระหว่างการพัฒนา กับสภาวะแวดล้อม ซึ่งท่านกล่าวว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องเป็นระบบและเป็นกระบวนการ และเป็นการแก้ปัญหาแบบที่เรียกว่า บูรณาการ (Integrated) คือทำให้เกิดเป็นองค์รวม (Holistic) หมายความว่า องค์ประกอบ ทั้งหลายที่เกี่ยวข้องจะต้องมาประสานกันครบถ้วนเป็นบูรณาการและสัมพันธ์กันถูกต้องและพอดี ทั่วตลอดองค์รวมและมีลักษณะอีกอย่างหนึ่ง คือการมีดุลยภาพ (Balance) หรือพูดอีกนัยหนึ่งคือ การทำให้กิจกรรมของมนุษย์สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ

บทสรุป

การบริหารจัดการระบบนิเวศน์เชิงพุทธในสังคมไทยนำพระพุทธเจ้าทรงใช้สิ่งแวดล้อม ตามธรรมชาติเป็นอุปกรณ์ในการสอนธรรมธรรมชาติดั้งเดิมเป็นตัวอย่างในการใช้สอนธรรมะ ได้เป็นอย่างดีทั้งนี้เพราะธรรมชาติปราศจากมายาสามารถเปิดเผยให้เห็นความเป็นจริงได้รวดเร็ว เพราะพระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างใกล้ชิดซึ่งนั่นมีเหตุผล เนื่องจาก พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ โดยที่ สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นธรรมชาติที่มี อยู่และเป็นไปตามธรรมดาในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ จะต้องดำเนินชีวิตให้สอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมชาติ ความวิบัติเกิดขึ้นทันทีที่มนุษย์ แยกตัวออกจากธรรมชาติ เกิดความหลงตนว่า เหนือกว่าและสามารถครอบครองธรรมชาติได้

ปฏิจจสมุปปาทเป็นหลักธรรมที่พระพุทธศาสนาพยายามชี้ให้เห็นปรากฏการณ์ ทางธรรมชาติโดยตรงเพื่อให้เห็นถึงความเกี่ยวเนื่องกันระหว่างสิ่งมีชีวิตทุกชนิด และโลกภายนอกใน พุทธทัศนะจึงเป็นเพียงความไม่มีตัวตนที่แท้จริงแต่ก็สามารถดำรงอยู่ได้เพราะประกอบด้วยส่วน

ต่างๆ อันเป็นเหตุปัจจัยเกี่ยวเนื่องกัน และมนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยนั้น ชีวิตและการกระทำของมนุษย์ย่อมเป็นไปตามระดับความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย และทำให้เกิดผลตามระบบเหตุปัจจัยนั้นด้วยการทำให้คนสามารถทำให้ความขัดแย้งมีความหมายเป็นความประสานเสริม กลมกลืนซึ่งกันและกัน ทำให้เกิดความสมบูรณ์และคุณภาพ ซึ่งความสามารถของมนุษย์ที่พัฒนาแล้วจะประยุกต์เข้ากับปัญหาสภาพแวดล้อมทั้งหมดได้

ระบบการพัฒนาเศรษฐกิจ (Economic development) ซึ่งท่านใช้คำว่าพัฒนา โดยมีการนำวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเข้ามาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อสนองความมุ่งหมายทางเศรษฐกิจ ด้วยการดำเนินการเชื่อมโยงกับการพัฒนามนุษย์ (Human development)

ระบบการพัฒนาคน ซึ่งท่านใช้คำว่า ภาวนา โดยการพัฒนาคนให้ครบทั้ง 3 ด้าน คือ ด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ และด้านปัญญา การนำเอาปัญญา (Wisdom) กับศีล (Ethics) มาประสานกัน โดยมีจิตใจ (Mental qualities) เป็นตัวเชื่อม ซึ่งจะนำไปสู่การสร้างจริยธรรม ระบบการพัฒนาสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีปัญหาที่เกิดจากปัจจัยสำคัญอันได้แก่ เรื่องประชากร ความร่อยหรอของทรัพยากร และเรื่อง มลภาวะ

เอกสารอ้างอิง

จิรจิตต์ภณ พิริยสุวัฒน์ และคณะ. (2561). *ข้าวบรมสุข*. เลย: โรงพิมพ์บ้านนาอ้อหน้า.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*.

กรุงเทพฯ: , มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและ*

สังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบสอง พ.ศ.2560-2564. กรุงเทพฯ: สำนักงาน

คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี.

